

Herstelrecht in een pedagogische context

1. Herstelrecht in een justitiële context

1.1. Ontstaan

In de jaren 80 – 90 kwamen er de eerste bemiddelingsexperimenten in delictsituaties. Eerst binnen de bijzondere jeugdzorg, als reactie tegen het toenmalige beschermingsrecht en kort nadien ook voor volwassenen. Het herstelrecht werd een brede internationale beweging (restorative justice). Deze beweging had haar succes te danken aan de algemene onvrede die er heerste over de passieve rol die de dader kreeg toebedeeld in het klassieke gerechtelijke systeem en over het instrumenteel gebruik dat men maakte van slachtoffers. Bovendien kende men reeds langer de negatieve gevolgen van straffen en dan vooral van de detentie.

Het herstelrecht nam niet langer de dader of de daad als uitgangspunt voor een maatschappelijke interventie maar wel de schade. Een daad is fout en wordt gesanctioneerd omdat er schade wordt veroorzaakt en dus moeten we ons ook prioritair richten op het herstel van deze schade. De schade gaat verder dan de materiële schade. Er is ook schade aan de gemeenschap en aan relaties. Dit moet dus ook meegenomen worden in het herstel.

Alleen de partijen zelf kunnen zeggen wat de schade is. Hun beleving staat hierbij centraal. Het zijn ook deze partijen zelf die zullen bepalen of en hoe iets kan hersteld worden. Daartoe gebruikt men methodieken als bemiddeling en herstelgericht groepsoverleg (hergo).

In een bemiddeling kunnen de personen die betrokken zijn bij het delict spreken over de feiten, de achtergronden, de betekenis en de gevolgen van het delict. Zo kunnen ze zelf zoeken hoe ze omgaan met de feiten en de gevolgen ervan. De communicatie staat dus centraal. Herstel kan het resultaat zijn.

1.2. Kenmerken

In onderstaand schema worden de kenmerken van de drie verschillende justitiële paradigma's scherp gesteld.

	Strafrecht	Beschermingsrecht	Herstelrecht
Uitgangspunt	Daad (misdrijf)	Persoon van de dader	Schade
Reactie	Leedtoevoeging	(her)opvoeding	Herstel, maximaal in dialoog gaan met de betrokkenen
Focus	Bepalen van schuld Straffen van dader	Ontwikkeling van de 'dader'	Noden van slachtoffer Verantwoordelijkheid van de dader
Doel	-Afschrikking -Vergelding -Handhaven rechtsnorm	Gedragsverandering	-Herstel -Pacificatie -Actieve betrokkenheid van partijen
Beslissingsproces	Autoriteit bepaalt sanctie Passief proces		Betrokkenen zelf Actieve inbreng
Positie slachtoffer	Secundair	Secundair	Perspectief van slachtoffer is evenwaardig aan dat van dader

1.3. Werkingsprincipes van bemiddeling

Een gerechtelijke tussenkomst impliceert de uitoefening van dwang. Om een authentieke communicatie tussen partijen mogelijk te maken zijn dus een aantal wettelijke waarborgen ingebouwd.

De inhoud van de bemiddelingsgesprekken is vertrouwelijk. Alleen als alle partijen dit willen, kan er over deze inhoud iets worden teruggekoppeld naar de gerechtelijke overheid. De eventuele overeenkomst tussen de partijen wordt wel steeds overgemaakt aan de gerechtelijke overheid.

De bemiddelaar is neutraal: Hij is er voor alle partijen. De bemiddelingsdiensten zijn onafhankelijke vzw's.

De deelname aan bemiddeling is vrijwillig en kan steeds worden stop gezet.

2. Herstelrecht in een pedagogische context.

2.1. Van waar de interesse in pedagogische context?

Voor begeleiders of leerkrachten in de jeugdzorg of het buitengewoon onderwijs, is het omgaan met conflicten tussen jongeren en met jongeren een dagdagelijkse realiteit.

Binnen een traditioneel kader wordt hierop gereageerd met sancties. Deze sancties hebben de verdienste dat ze het gedrag duidelijk markeren maar het effect van louter sanctioneren is gering. Als je sanctioneert, plaats je de jongere in een machteloze positie waardoor ze afhankelijk blijven van externe controle en geen echte verantwoordelijkheid leren opnemen voor hun gedrag. Het kan bovendien het verzet tegen volwassenen, negatieve attitudes en defensief gedrag versterken.

Er wordt daarom steeds meer aandacht besteed aan benaderingen waarin vooral de krachten van de jongeren in de schijnwerpers komen. Onder het motto 'wat je aandacht geeft groeit' wordt vooral gefocust op talenten en kwaliteiten van jongeren en niet op negatief gedrag. Op die manier worden jongeren in hun kracht geplaatst zodat ze zich aangesproken voelen om op een constructieve wijze deel te nemen aan het groeps- en gemeenschapsleven. Dit creëert een positief leefklimaat.

We kunnen conflicten ook beschouwen als leermomenten. Een methodiek als LSCI maakt het conflict bespreekbaar en streeft ernaar de jongere inzicht te laten verwerven in de wijze waarop het conflict tot stand komt en wat hij kan doen om op een meer constructieve wijze om te gaan met stresserende situaties.

Tenslotte is ook het contextueel werken zowel vanuit het systeemdenken als vanuit het intergenerationeel model sterk doorgedrongen in de jeugdzorg. Conflicten van en met jongeren krijgen een plaats en betekenis binnen een interrelationeel netwerk.

De herstelrechtelijke benadering sluit naadloos aan bij deze emancipatorische, participatieve, positieve en netwerkvormende aanpak zodat ze hier perfect kan in geïntegreerd worden. Ze geeft echter ook een nieuwe dimensie aan het omgaan met conflicten.

Er is vooreerst een grotere aandacht voor alle gevolgen van het incident. Er wordt immers vaak schade veroorzaakt. Er worden brokken gemaakt. Mensen worden gekwetst (fysisch en psychisch). Er ontstaat onveiligheid. Er komen strakkere regels... Er is niet alleen een 'probleem' van de jongere dat moet aangepakt worden, al dan niet samen met de context van de jongere. Er moet ook zorg gaan naar het verstoorde leefklimaat en naar de andere personen die hierdoor geraakt werden. Binnen een herstelgerichte aanpak worden jongeren en begeleiders uitgenodigd om binnen een veilig klimaat te verwoorden wat er gebeurd is en welke de gevolgen waren. Jongeren worden op een respectvolle manier geconfronteerd met deze gevolgen. Iedereen wordt uitgenodigd om na te denken over mogelijkheden tot herstel. Zowel de jongere die de schade veroorzaakte als diegenen die erdoor geraakt werden worden hierbij betrokken. Belangrijk is ook dat er kansen gecreëerd worden om iets goed te maken.

Het vernieuwende van het herstelrecht ligt in de expliciete aandacht voor 'het slachtoffer' en eventueel ook andere betrokkenen zoals de ouders, de leefgroep of de betrokken begeleiders.

Doordat men streeft naar een herstel, aangestuurd door de betrokkenen zelf, wordt het participatief werken nog meer geradicaliseerd. De pedagoog wordt meer bemiddelaar en minder oplosser en raadgever.

2.2. Wat is herstellen in een pedagogische context?

Mensen staan voortdurend in relatie en verlenen betekenissen aan relaties. Herstelen is ook steeds het herstellen van schade aan relaties, zowel die uit het verleden als de huidige relaties en toekomstige relaties.

Door partijen uit te nodigen om te spreken krijgen ze zicht op elkaars kwetsuren. Er kan eventueel ook verbinding gemaakt worden met vroegere kwetsuren van de dader. In het contact met het slachtoffer zal dit met de nodige omzichtigheid moeten gebeuren omdat het slachtofferschap van de dader kan gezien worden als een minimalisering van zijn huidige verantwoordelijkheid. De focus blijft op het huidige conflict. Door zich uit te spreken kunnen de betrokkenen meer afstand nemen en zich herstellen ten aanzien van het gebeuren en ten aanzien van elkaar. Dit is op zich reeds een vorm van herstel.

Daarnaast zullen we meestal ook zoeken naar een oplossing voor de gevolgen van de feiten. Wat hebben de verschillende betrokkenen nodig om verder te kunnen met elkaar; wat is er nodig om 'recht' te doen; wat wordt gezien als een rechtvaardige oplossing?

2.3. Verschil met justitiële context

Herstelgericht werken in een pedagogische context biedt kansen maar er zijn ook risico's.

2.3.1. De kansen

- Kort op de bal

In een gerechtelijke context duurt het vaak maanden vooraleer men effectief kan starten met de bemiddeling. In tussentijd is het conflict vaak al weer naar de achtergrond geraakt, hebben de jongeren het onder elkaar al opgelost, of is er een nieuw evenwicht gevonden waarbij de komst van de bemiddelaar opnieuw onrust brengt in de plaats van pacificatie.

In een pedagogische context kan en moet er zeer kort op de bal gespeeld worden. Hierdoor is er meer energie bij de partijen om aan een oplossing te werken.

- De relatie is belangrijker

Binnen een justitiële context spelen de conflicten (delicten) zich vaak af tussen mensen die verder geen relatie hebben met elkaar of die elkaar slechts heel oppervlakkig kennen. Het herstel van de relatie met het slachtoffer is dan minder belangrijk dan het

herstellen van de relatie met de ouders of het vermijden van verdere gerechtelijke gevolgen.

Binnen een pedagogische context vormt het belang van de relatie met het slachtoffer een sterke motiverende factor.

- Positieve invloed op het leefklimaat.

De integratie van een herstelgerichte werking kan invloed hebben op het leefklimaat. Als jongeren leren dat conflicten bespreekbaar zijn en dat er iets kan hersteld worden zonder dat hier noodzakelijk sancties aan verbonden zijn, kan dit bijdragen tot een positiever leefklimaat en een grotere verantwoordelijkheid van de bewoners.

2.3.2. Risico's voor de werkingsprincipes

Binnen een pedagogische context is het moeilijker om de werkingsprincipes van bemiddeling te garanderen.

- **vrijwilligheid:** Dit is een belangrijk principe binnen bemiddeling omdat het de bedoeling is dat de partijen zelf verantwoordelijkheid nemen voor het oplossen van het conflict en van de gevolgen van het conflict. Dit impliceert de vrijheid om een deelname aan een herstelgesprek te weigeren. Binnen een pedagogische context staat dit principe soms onder druk. Als pedagoog willen we ook normerend optreden. Het weigeren van herstel na schade kunnen we dan niet zondermeer toestaan. Nochtans is het belangrijk om de jongeren ook daarin ernstig te nemen. Een weigering moet mogelijk zijn en kan dan nadien met de jongere besproken worden. Er wordt ook uitgelegd dat hij hierdoor de touwtjes in handen geeft van de begeleiders die eventueel kunnen overgaan tot een klassieke sanctie.

Het aanbod van een herstelgesprek kan ook een verholen sanctie zijn waarbij het reeds op voorhand vast staat dat de jongere iets – en niet op het even wat – zal moeten doen om te 'herstellen'. Ook hier is geen sprake meer van vrijwilligheid.

- **vertrouwelijkheid:** Na afloop of voor de start kan het proces op zich wel aangekondigd worden aan jeugdrechters en/of consultants, maar de inhoud ervan is vertrouwelijke informatie en behoort alleen aan de deelnemende partijen toe. Maar wat met de collega's? Mag de inhoud van het gesprek en de attitude van de jongere tijdens het gesprek aan bod komen tijdens een casusoverleg? Is dit niet nuttig voor een eventuele bijsturing van het handelingsplan? We merken ook hier een vermenging van de rol van bemiddelaar met de rol van begeleider. Voor de begeleider geldt een gedeeld beroepsgeheim. Alles wat noodzakelijk is om hulp te verlenen mag meegedeeld worden aan mensen die onder hetzelfde beroepsgeheim vallen. Voor bemiddeling zou een striktere vertrouwelijkheid moeten gelden zoals die ook voorzien is binnen een justitiële bemiddeling. Alleen indien het echt noodzakelijk is, kan er iets meegedeeld worden over de inhoud van de bemiddeling. In principe wordt hierover geen verslag uitgebracht op de teamvergadering.
- **neutraliteit:** de gespreksleider is niet betrokken bij het conflict. Hij is relationeel neutraal. Het is niet altijd eenvoudig om een neutrale bemiddelaar/gespreksleider te vinden. De eigen begeleiders zijn vaak ook emotioneel betrokken en worden door de jongeren niet altijd als neutraal

ervaren. Een externe bemiddelaar is de ideale situatie maar dit is vaak niet haalbaar.

Het is daarom jammer dat de erkende bemiddelingsdiensten niet gesubsidieerd worden om naast de bemiddelingen in MOF-dossiers ook te bemiddelen bij conflicten in voorzieningen. Indien voorzieningen de gerechtelijke weg moeten volgen (klacht neerleggen – parket – verwijzing naar bemiddelingsdienst) komt de bemiddeling veel te laat. Er is nood aan een externe bemiddelaar die kort op de bal kan spelen.

2.4. Herstellen en sanctioneren

Over de plaats van herstellen en sanctioneren en over de eigen kenmerken van deze beide handelingen blijven veel misverstanden bestaan. Daarom gaan we hier dieper op in.

Het concept ‘sanctioneren’ komt niet vanuit een strafrechtelijke context maar vanuit de gedragswetenschappen. Sanctioneren betekent bekrachtigen van gedrag. Het kan zowel gaan op positieve bekrachtiging bij gewenst gedrag als om negatieve bekrachtiging bij ongewenst gedrag. In deze context hebben we het uitsluitend over negatieve sanctionering bij grensoverschrijdend gedrag.

Om effectief te zijn moet de sanctie voldoen aan een aantal kenmerken.

De sanctie moet duidelijk en voorspelbaar zijn en ze moet consequent toegepast worden. De sanctie is in verhouding tot de ernst van de overtreding. Je koppelt de woede los van de sanctie (geen vergelding!). Het doel van sanctioneren is enerzijds normbevestiging en anderzijds gedragverandering.

Herstelgericht werken daarentegen streeft vooral naar herstel en pacificatie. Bij interne conflicten betekent dit ondermeer dat de betrokkenen weer met elkaar verder kunnen. Herstelgericht werken beoogt ook een actieve betrokkenheid van zoveel mogelijk personen die gevolgen hebben ondervonden van het conflict of het grensoverschrijdend gedrag. Deze actieve betrokkenheid impliceert het maximaliseren van de vrijwilligheid. Reële verantwoordelijkheid nemen veronderstelt immers een keuzemogelijkheid. Het oprecht kiezen voor herstel blijkt ook heel belangrijk voor het slachtoffer.

Het is dus belangrijk om een duidelijk onderscheid te maken tussen herstellen en sanctioneren. Een herstelsanctie is in de eerste plaats een sanctie omdat het gaat om een beslissing die wordt opgelegd aan de jongere. Als opvoeders na een gesprek met de jongere beslissen of ‘overeenkomen’ dat hij een taart zal bakken voor de leefgroep bij wijze van herstel, gaat het om een deal tussen de begeleiders en de jongere en niet tussen de diegenen die de schade hebben ondervonden en de jongere. Hoewel dit vaak ‘herstel’ wordt genoemd, heeft ook dit meer kenmerken van een sanctie dan van echt herstel.

Dit betekent natuurlijk niet dat er niet meer mag gesanctioneerd worden. We moeten steeds waakzaam blijven voor het markeren van grenzen en we blijven ook verantwoordelijk voor de veiligheid van de groep, maar het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen de sanctie en het herstel. Je geeft een andere boodschap. De sanctie komt er omdat je een norm hebt overtreden. Dat geldt voor

iedereen. Het herstel moet er komen omdat je schade hebt veroorzaakt. Je hebt mensen gekwetst, iets kapot gemaakt... Daarom vragen we aan jou en aan de mensen die je hebt gekwetst wat ze nodig hebben om ‘terug vriend te zijn’ – ‘om verder te kunnen’. Dit kan voor elke jongere verschillend zijn. Het is vooral belangrijk dat iedereen die geraakt werd door het incident het eens is met de beslissing.

De sanctie kan ook complementair zijn aan de herstelgerichte reactie door ze bijvoorbeeld afhankelijk te stellen van de inzet van de jongere om één en ander te herstellen en eventueel ook van de mate waarin de slachtoffers genoegdoening kregen door dit herstel. Op die manier honoreer je de vrijwillige inzet van de jongere.

	Sanctioneren	Herstel
Uitgangspunt	Overtreding	Schade (dingen, mensen, relaties, leefklimaat..)
Middel	Onaangenaam gevolg	Communicatie en herstelgerichte acties
Doel	Verminderen van ongewenst gedrag	Herstel
Positie slachtoffer	Secundair	Noden van slachtoffer en verantwoordelijkheid van de jongere staan centraal
Rol van de opvoeder	Sturend – eenzijdig beslissingsproces	Facilitator – de “partijen” beslissen.

2.6. Herstellen en pedagogie

Het bleek eveneens nuttig om deze twee concepten eens naast elkaar te zetten omdat ook hier veel verwarring kan ontstaan.

	Pedagogie	Herstel
Uitgangspunt	De jongere	Schade (dingen, mensen, relaties, leefklimaat..)
Middel	Pedagogisch, doelgericht handelen	Communicatie en herstelgerichte acties

Doel	Ontwikkeling, leren..	Herstel
Focus	Gedragbeïnvloeding, inzicht verwerven attitudewijziging	Noden van slachtoffer en verantwoordelijkheid van de jongere
Rol van de opvoeder/bemiddelaar	sturend	facilitator

Binnen een pedagogische context loert altijd het risico dat herstel toch nog ‘pedagogisch’ wordt ingevuld. We geven een voorbeeld. De begeleider eist dat de jongere iets doet om te herstellen en gaat bijvoorbeeld niet akkoord met slachtoffer dat geen herstel meer nodig vindt. De begeleider denkt dat de jongere hier niets uit zal leren. Nochtans blijft het ook hier essentieel dat begeleiders de overeenkomst honoreren en dat ze hun waardering uitspreken voor het vinden van een oplossing. Indien zou blijken dat het slachtoffer te snel akkoord is gegaan met een onbillijke regeling kan dit met hem/haar besproken worden maar in de eerste plaats moeten de jongeren het recht hebben om zelf te beslissen wat ze billijk vinden en wat niet. Zoniet wordt het slachtoffer gebruikt als een instrument om de jongere een lesje te leren.

Een ander heikel punt is het bewaren van de integriteit van de jongeren. Wanneer er veel personen worden betrokken bij het gesprek moet er gewaakt worden over de grenzen van wat er ter sprake kan worden gebracht. Het risico op een te sterke indringing in de privacy van de jongeren is groter in een pedagogische setting omdat de betrokkenen meer weten over de jongere. Binnen een justitiële sfeer is er een advocaat aanwezig die de grenzen moet bewaken (slachtoffer heeft bijvoorbeeld niet het recht om geïnformeerd te worden over recidieven van jongeren). Binnen een pedagogische setting is het nog belangrijker om de “nice to know” te onderscheiden van de “need to know.”